

ZAMONAVIY ARAB TILSHUNOSLIGIDA STRUKTURAL VA GENERATIV YONDASHUVLARNING SHAKLLANISHI

Toshtemirova Mohinur

Andijon davlat chet tillari instituti

1-bosqich talabasi.

Ilmiy maslahatchi: Zaynobiddinova Iroda

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy arab tilshunosligida struktural yondashuvlarning shakllanishi, generativ grammatika ta'siri, fonologik va morfologik tizimlarning qayta talqini hamda arab tili sotsiolingvistikasidagi muhim tendensiyalar tahlil qilingan. Tadqiqot arab tilining an'anaviy grammatik modeli bilan zamonaviy lingvistika nazariyalari o'rtasidagi uyg'unlikni ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: arab tilshunosligi, strukturalizm, generativ grammatika, fonologiya, nahv, sotsiolingvistika, diglossiya.

Annotation: This article examines the development of structural approaches in modern Arabic linguistics, the impact of generative grammar, the reinterpretation of phonological and morphological systems, and key trends in Arabic sociolinguistics. The study highlights the interaction between traditional Arabic grammatical theory and modern linguistic frameworks.

Keywords: Arabic linguistics, structuralism, generative grammar, phonology, syntax, sociolinguistics, diglossia.

Аннотация: В данной статье рассматривается формирование структурных подходов в современной арабской лингвистике, влияние генеративной грамматики, переосмысление фонологической и морфологической систем, а также основные тенденции арабской социолингвистики. Исследование демонстрирует взаимодействие традиционной арабской грамматики с новейшими лингвистическими теориями.

Ключевые слова: арабское языкознание, структурализм, генеративная

грамматика, фонология, синтаксис, социолингвистика, диалогия.

Arab tilshunosligi ko'p ming yillik tarixga ega bo'lib, nafaqat arab madaniyatining, balki jahon lingvistikasining ham shakllanishida muhim o'rin tutadi. Qur'on tilining to'g'ri talqin qilinishi, arab shevalarining jamlanishi, grammatik tizimning me'yorlashtirilishi kabi jarayonlar arab tilshunosligining ilk bosqichlarini belgilagan. Keyinchalik Basra va Kufa maktablarining shakllanishi, Sibavayhning "al-Kitob" asari, zamonaviy yevropa lingvistikasining kirib kelishi va XX asrda strukturalizm, generativ grammatika va sotsiolingvistikaning arab tilshunosligiga ta'siri bu sohani yangi bosqichga olib chiqqan.

Ushbu maqolada arab tilshunosligida struktural yondashuvlarning shakllanishi, ularning an'anaviy grammatik konsepsiyalar bilan uyg'unlashuvi hamda zamonaviy tadqiqot yo'nalishlaridagi o'rni ilmiy asosda yoritiladi.

Arab tilshunosligining tarixiy bosqichlari:

1. Klassik davr

Arab grammatik tafakkurining ildizlari VIII–IX asrlarga borib taqaladi. Basra maktabining vakillari (Sibavayh, Xalil ibn Ahmad) nazariy yondashuvni, Kufa maktabi (Kisoi, Farro') esa amaliy nutq asosida qurilgan ta'limotni rivojlantirgan. Bu davr grammatikasi "naḥv" nomi bilan mashhur bo'lib, unda kalomning sintaktik qurilishi, i'rob, so'z turkumlari va gapdagi bog'lanishlar markaziy o'rinni egallagan.

2. O'rta asr va Uyg'onish davri

O'rta asr olimlari — Zamaxshariy, Ibn Jinniy, Suyutiy, Ibn Molik — grammatikani yanada boyitdilar. Bu davrda sharhlar, izohlar va grammatik konspektlar keng rivojlandi. "Alfiya" (Ibn Molik) va "Mug'ni al-Labib" kabi asarlar arab grammatik an'anaviy tizimini mustahkamladi.

3. Zamonaviy davr

XX asr arab tilshunosligida struktural lingvistika, fonologiya, generativ grammatika, matematik tilshunoslik va sotsiolingvistika kabi yo'nalishlar paydo bo'ldi. Yevropa ilmiy maktablarining ta'siri kuchaydi, arab grammatikasini formal tavsiflash jarayoni boshlandi.

Strukturalizm XX asr boshlarida F. de Sossyur, L. Blumfeld, R. Yakobson kabi olimlar tomonidan shakllantirilgan bo'lib, tilni tizim sifatida o'rganishni asosiy tamoyil sifatida belgiladi. Arab tilshunosligiga struktural yondashuv kirib kelishi bilan quyidagi o'zgarishlar yuz berdi:

Arab tilining fonematik tizimi an'anaviy "sifat va makhorij" konsepsiyasidan farqli ravishda fonologik birliklar nuqtai nazaridan qayta ko'rib chiqildi. Undosh fonemalarning farqlovchi belgilari (jaranglilik, eksplozivlik, emfatiklik) zamonaviy fonologiya asosida tahlil qilindi.

Arab tilining sarf tizimi ildiz–vazn modeli asosida qurilgan bo'lsa-da, struktural yondashuv bu tizimning paradigmatic va sintagmatic munosabatlarini aniqlashga yordam berdi. Masalan, "fa'ala" vazni paradigmasidagi variativlik, affikslarning funksional yuklamasi va so'z yasaliş jarayonlari formal modellarda ifodalandi.

An'anaviy arab nahviga ko'ra gap "muftada–xabarga" asoslanadi. Ammo struktural yondashuv arab tilidagi sintaktik bog'lanishlarni funksional nuqtai nazardan qayta talqin qildi. Gap tarkibidagi bo'laklar, ularning pozitsion o'rni, transformatsiya jarayonlari va sintaktik rollar generativ grammatika asosida tahlil qilina boshlandi.

XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab Noam Xomskiyning generativ grammatika nazariyasi arab tilshunosligida ham qo'llanila boshlandi. Tadqiqotchilar arab tilining sintaktik strukturasi, gap tuzish modellari, fe'l kategoriyalari, qo'shma gaplar qurilishida generativ yondashuvni samarali qo'lladilar.

Generativ tadqiqotlarning asosiy yo'nalishlari:

- Gapning chuqur va yuzaki strukturasi.
- Fe'lning valensiya modeli (masdar, zamon, nisbat).
- NP (Noun Phrase) va VP (Verb Phrase) strukturalari.
- Arab tilidagi so'z tartibining (VSO–SVO) tekshiruvi.
- Transformatsion qoidalar orqali so'z o'rnining o'zgarishi.

Bu yo'nalish arab tilining sintaktik jarayonlarini izohlashda yangi ilmiy

yondashuvlarni taklif etdi.

Arab dunyosida diglossiya fenomeni o'ta kuchli bo'lib, zamonaviy standart arab tili (MSA) va mahalliy shevalar o'rtasidagi farq lingvistik hamda ijtimoiy tadqiqotlarning markazida turadi.

Sotsiolingvistlar arab tili jamiyatda bajaradigan funksiyalar, nutqning vaziyatga ko'ra tanlanishi, shevalarning standart til bilan munosabati, kod almashtirish jarayonlari kabi masalalarni o'rganib keladi.

Bugungi arab tilshunosligi quyidagi yangi yo'nalishlar bilan boyimoqda:

- Korpus lingvistika: katta matnlar bazasi asosida statistik tahlillar.
- Kompyuter lingvistika: arab tilida avtomatik tarjima, avtomatik morfologik tahlil, matn tanib olish.
- Kognitiv lingvistika: metaforalar, konseptlar va dunyo manzarasi tadqiqi.
- Pragmatika: nutq aktlari, kontekst, implikatura va presuppozitsiya tadqiqi.
- Diskurs tahlili: siyosiy nutq, diniy matnlar va ommaviy axborot vositalari diskursi.

Arab tilining murakkab grammatik tizimi va boy derivatsion modeli ushbu yo'nalishlar uchun keng tadqiqot maydonini ta'minlamoqda.

Xulosa qilib aytganda, Arab tilshunosligi o'zining boy tarixiy merosi, an'anaviy grammatik maktablari va zamonaviy lingvistik oqimlarning qo'shilishi orqali jahon lingvistikasida alohida o'rin egallaydi. Struktural va generativ yondashuvlarning kirib kelishi arab tilining fonologik, morfologik va sintaktik tizimini yangi ilmiy mezonlar asosida qayta ko'rib chiqish imkonini yaratdi. Korpus lingvistika, kompyuter dasturlash, sotsiolingvistika kabi sohalar esa arab tilshunosligini yangi bosqichga ko'tardi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Rasulov A. Arab tili grammatikasi asoslari. Toshkent: Fan, 2015.
2. Musayev M. Hozirgi arab tili: fonetika va morfologiya. Toshkent, 2018.
3. Sibawayh. Al-Kitāb.
4. Versteegh K. The Arabic Language. Edinburgh, 2014.
5. Holes C. Modern Arabic. Georgetown University Press, 2004.